

Handboek bipolaire stoornissen

Ralph Kupka, Elise Knoppert-van der Klein, Willem Nolen (red.)

© De Tijdstroom uitgeverij, 2008.

Eerste druk, tweede oplage, 2009.

De auteursrechten der afzonderlijke bijdragen berusten bij de auteurs.

Omslagontwerp: Cees Brake bno, Enschede

Uitgegeven door De Tijdstroom uitgeverij BV, Postbus 775, 3500 AT Utrecht.

Internet: www.tijdstroom.nl

E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW Amstelveen.

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 5898 117 2

NUR 772

Inhoud

Voorwoord – 9

Jim van Os

Ten geleide – 11

Ralph Kupka, Elise Knoppert-van der Klein en Willem Nolen

DEEL 1 DIAGNOSTIEK EN EPIDEMIOLOGIE

Hoofdstuk 1

Classificatie en diagnostiek – 15

Ralph Kupka en Willem Nolen

Hoofdstuk 2

Meetinstrumenten – 41

Ralph Kupka en Willem Nolen

Hoofdstuk 3

Epidemiologie – 53

Eline Regeer en Ralph Kupka

Hoofdstuk 4

Beloop op korte en lange termijn – 77

Ralph Kupka

DEEL 2 ETIOLOGIE EN PATHOGENESE

Hoofdstuk 5

Genetica – 103

Ronald Vonk

Hoofdstuk 6

Neurobiologische aspecten – 125

Marco Boks, Astrid van der Schot en Neeltje van Haren

Hoofdstuk 7

Immunologie en endocrinologie – 137

Esther Knijff, Veerle Bergink, Roel de Rijk en Hemmo Drexhage

Hoofdstuk 8
Cognitieve functiestoornissen – 157
Lydia Krabbendam en Baer Arts

Hoofdstuk 9
Psychologische factoren en persoonlijkheidsontwikkeling – 171
Marjolein Wals en Debbie de Been

Hoofdstuk 10
De invloed van omgevingsfactoren – 181
Rob Havermans en Manon Hillegers

DEEL 3 BEHANDELING

Hoofdstuk 11
Psycho-educatie – 197
Dorine Postma, Adriaan Honig en Ed van Gent

Hoofdstuk 12
Farmacotherapie – 209
Willem Nolen, Raphael Schulte en Ralph Kupka

Hoofdstuk 13
Lithium – 241
Elise Knoppert-van der Klein, Ingeborg Wilting en Willem Nolen

Hoofdstuk 14
Anticonvulsiva – 255
Erwin Hartong, Marc van der Loos en Willem Nolen

Hoofdstuk 15
Antipsychotica – 269
Raphael Schulte en Willem Nolen

Hoofdstuk 16
Antidepressiva – 285
Harm Gijsman en Willem Nolen

Hoofdstuk 17
Overige biologische behandelingen – 297
Ralph Kupka en Willem Nolen

Hoofdstuk 18
Psychotherapie – 311
Marc Blom en Belinda van den Berg

Hoofdstuk 19
Zelfmanagement – 329
Peter Goossens en Titus Beentjes

Hoofdstuk 20
Multidisciplinaire behandeling – 343
Janwillem Renes, Joma Prinsen en Ralph Kupka

DEEL 4 SPECIALE POPULATIES

Hoofdstuk 21
Kinderen en adolescenten – 361
Catrien Reichart

Hoofdstuk 22
Ouderen – 379
Frits Oostervink en Heleen van Gerven

Hoofdstuk 23
Vrouwen met een bipolaire stoornis – 399
Elise Knoppert-van der Klein, Anja Stevens en Pietermel Kölling

Hoofdstuk 24
Comorbiditeit – 421
Jan van Zaane, Hetty Visser en Belinda van den Berg

DEEL 5 HET PERSPECTIEF VAN PATIËNT EN BETROKKENEN

Hoofdstuk 25
Werken – 441
Annemarie Kolenberg

Hoofdstuk 26
Wanhoop en extase als bron van cultuur: creativiteit – 461
Marlies ter Borg en Marijke Bakhuijsen

Hoofdstuk 27
Het perspectief van de patiënt en diens naasten – 481
Alette van Bentum en Elly van Ree

EPILOOG

Hoofdstuk 28

Synthese en vooruitblik – 505

Ralph Kupka, Elise Knoppert-van der Klein en Willem Nolen

Appendix 1

Meetschalen – 517

Appendix 2

Somatische aspecten bij behandeling – 523

Aanbevolen websites – 539

Voorlichtingsmateriaal – 541

Personalia – 543

Register – 549

Voorwoord

Meer dan enige andere aandoening herinnert de bipolaire stoornis ons eraan dat de psychiatrie het medisch specialisme is dat zich uiteindelijk richt op de essentie van het mens-zijn. Hierin een verstoring te ondervinden kan de vanzelfsprekendheid die wij in het leven van alledag ervaren op korte termijn doen verbleken tot een vage herinnering. Iedereen is ervaringsdeskundige als het gaat om het fenomeen van verandering van interne representaties van de buitenwereld door factoren die de stemming beïnvloeden. Zo vanzelf als alles lijkt te gaan als we een positief gevoel kunnen genereren, zo moeizaam gaat de dag voorbij als de negatieve tegenpool domineert. Gegeven het feit dat een voortdurende emotionele gelijkmatigheid niet bestaat – wellicht het resultaat van natuurlijke selectie – blijft geen mens passief in het ondergaan van stemmingsfluctuaties. Wij hunkeren naar de positieve pool, en creëren situaties die hiermee worden geassocieerd, gebruikmakend van actieve en passieve coping. Het mag een klein wonder heten dat voor veel mensen deze voortdurende fluctuatie van stemmingen binnen beheersbare grenzen blijft, niet voorbij de uitschieters die de belangrijkste mijlpalen van het leven begeleiden. Toch is de laatste decennia onder invloed van het werk van wetenschappers als Jules Angst en Hagop Akiskal duidelijk geworden dat tussen bipolaire stoornis en alledaagse stemmingsvariatie een epidemiologisch meetbare distributie ligt van bipolariteit, het resultaat van complexe interacties tussen persoon en omgeving, die ons veel kan vertellen over de ontogenese van de ziekte die wij bij onze patiënten behandelen.

Voor ons ligt een handboek dat deze patiënten nadrukkelijk aan het woord heeft gelaten, zodat de schakering van epidemiologische, neurobiologische en klinische informatie uiteindelijk geïntegreerd kan worden op het niveau van de narratieve identiteit van de persoon die met ons spreekt over zijn klachten. Het is aangenaam om bij het lezen van dit boek niet alleen te ervaren dat over structuur en inhoud goed is nagedacht, maar ook dat de redacteurs heel hard hebben gewerkt om een hoge standaard consistent tot expressie te laten komen. Ralph Kupka, Elise Knoppert-van der Klein en Willem Nolen hebben de enorme taak om de explosie aan kennis en kunde op het gebied van pathologische stemmingswisselingen overzichtelijk en didactisch te ordenen, tot een goed einde gebracht. Het is een boek geworden dat ondanks de brede basis bescheiden en uitnodigend is, dat zich ondanks het multi-auteurschap gemakkelijk laat ontsluiten, en dat ondanks de technische aspecten dicht bij de praktijk wil staan van de clinicus practicus die interacteert met zijn patiënt en diens naasten. Het is niet beperkt door *a priori* grenzen van diagnostische labels: raakvlakken met depressie, schizofrenie en normale stemmingsvariaties worden niet geschuwd. Nederlands *who is who* op het gebied van de bipolaire stoornis, een groep van meer dan 40 personen, heeft de handen ineengeslagen om ons te vertellen wat er de afgelopen twintig jaar is gebeurd waarvan wij weet moeten hebben om beter voor onze patiënten te kunnen zorgen. Deze lezer dankt hen voor dit belangrijke en geslaagde initiatief.

Prof.dr. Jim van Os

Hoogleraar psychiatrie aan de Universiteit van Maastricht

Ten geleide

Het *Handboek bipolaire stoornissen* is de eerste Nederlandstalige monografie die is gewijd aan deze chronisch recidiverende aandoening, vaak aangeduid als manisch-depressieve stoornis. Het is gericht op de Nederlandse behandelpraktijk, en geheel in overeenstemming met de nieuwe richtlijn voor de diagnostiek en behandeling van bipolaire stoornissen, die de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie vrijwel gelijktijdig publiceert.

Het boek is opgezet in vijf delen: classificatie en diagnostiek, etiologie en pathogenese, behandeling, speciale populaties en het perspectief van patiënt en betrokkenen. De auteurs van dit handboek hebben uitgebreide ervaring met de behandeling van patiënten met een bipolaire stoornis, en/of hebben zich beziggehouden met wetenschappelijk onderzoek naar aspecten van deze aandoening. Het laatste deel is tot stand gekomen in samenwerking met de Vereniging voor Manisch Depressieven en Betrokkenen en is geheel geschreven door ervaringsdeskundigen. In een afsluitend hoofdstuk hebben wij beoogd om de stand van zaken nogmaals samen te vatten en een vooruitblik te geven op toekomstige ontwikkelingen.

Het boek is bestemd voor iedereen die zich bezighoudt met de behandeling van mensen met een bipolaire stoornis. Wij hopen dat het zal bijdragen aan de kwaliteit en de effectiviteit van deze behandeling.

Utrecht, Leiden, Groningen, voorjaar 2008

Dr. R.W. Kupka

Dr. E.A.M. Knoppert-van der Klein

Prof.dr. W.A. Nolen